

Stedsopmærksom litteraturlæsning i skolen

DORTE VANG EGGERSEN, LEKTOR, VIA UNIVERSITY COLLEGE OG PH.D.-STUDERENDE, AARHUS UNIVERSITET

Hvis man er stedsopmærksom, kan man få et indblik i adskillige af menneskelivets grundvilkår. Skønlitteraturen kan være et godt medie for et sådant indblik. Stedbaseret læsning er en litteraturpædagogisk og udeskoledidaktisk metode, hvor dansklæreren tager sine elever med ud på steder i skolens nærområde for at læse dér. Men hvad er et sted? Hvad har steder og litteratur med hinanden at gøre? Og hvordan kan man arbejde med dét i sin litteraturundervisning? Artiklen præsenterer kort stedbaseret læsnings filosofiske og litteraturvidenskabelige grundlag og giver derefter eksempler på brug af metoden i praksis.

Hvad er et sted?

Stedet er i fænomenologisk tænkning først og fremmest et sanseligt anliggende mellem menneske og verden. Et sted er noget, der kommer os i møde både som mangfoldige sanseindtryk og med en tingenes orden. Stedet begynder ved min fysiske tilstedeværelse og stopper et sted mellem min krop og horisonten. I udgangspunktet er et sted noget afgrænset som fx et hus, en by, et land eller et rum. Vi sætter hegn omkring haven, sætter byskilte op, definerer og markerer landegrænser, og et barn skriver ”bank på, før du går ind” på værelsesdøren for at definere stedet ved at vise dets afgrænsning.

Stedet er også et menneskeligt grundvilkår. Det er svært ikke at være på et sted. Det kan faktisk ikke lade sig gøre for mennesker at være andre steder end lige hér. Vi lever altså i en konstant tilstand af her-væren (”hereness”, Casey, 1993), og hvis vi er opmærksomme på det, kan det give os indsigt i os selv og i den kultur, vi er del af.

Når vi i hverdagen færdes på velkendte steder, hvor vores bevægelser typisk er skabt af nødvendige rutiner, lægger vi knap nok mærke til stedet. Stedsoplevelsen er her præget af en ”åbenlys signifikans” (Mønster, 2009, s. 357), som gør, at vi let overser stedet, dets uomgængelighed, dets kulturelle særpræg og betydninger. Men når vi ankommer til et nyt sted for første gang, møder vi det i større grad stedsopmærksomt: med åbenhed og ”forundring” (Ringgaard, 2010, s. 18). Vi træder ind på stedet, standser måske op, lægger mærke til dets detaljer og funderer over dets funktion og over, hvordan vi selv kan finde os til rette på stedet.

” Når vi i hverdagen færdes på velkendte steder, hvor vores bevægelser typisk er skabt af nødvendige rutiner, lægger vi knap nok mærke til stedet.

Vi spørger måske os selv, hvilke magtstrukturer stedet afspejler (Gruenewald, 2003). Hvem har bestemt, at stedet skulle indrettes sådan? Hvem bestemmer, hvordan det skal indrettes i fremtiden? Hvem ejer stedet, og hvem må bruge det og opholde sig på det? Hvad kan man der? Hvordan er min mulighed for at præge stedet?

Eller man spekulerer over, hvilke rytmer stedet mon følger (Lefebvre, 1974). Hvordan ser her ud om vinteren? Hvilke lyde kan man høre her om natten? Et torv i byen følger døgnets cirkulære rytmer, når gadelygterne tændes om aftenen og slukkes igen om morgenen. Forskellige trafikanter kommer ud på og passerer hen over torvet i løbet af døgnnet, eller de standser måske og opholder sig på det for en stund: først renovationsarbejderne, så børnene, som bliver fulgt i skole af deres forældre, så forretningsfolkene på vej til et møde, så caféejerne, som stiller borde og stole frem, så de første cafégæster etc. Om natten vakler en fulderik måske hen over torvet på vej hjem fra værtshus. Alle disse folk kommer måske i bølger hen over stedet, fordi deres bevægelser reguleres af trafiklysene.

Steder følger også en mere lineær rytme. Når vi ankommer til stedet, spørger vi os selv, hvad der mon har været her før (Greve, 2008). Tiden efterlader sig spor på stedet, så det altid træder frem for os i den øjeblikkelige sansning som noget, der også har en historie. Stedet er noget blivende gennem skiftende tider. Engang, for 10.000 år siden, var her en iskappe. Den smeltede og trak sig tilbage, og stedet trådte frem som et tundralandskab. Senere kom der måske mennesker, som indrettede en boplads, siden kom tættere bebyggelse og veje, til sidst blev stedet måske til et torv i en larmende storby. Andre menneskers liv eller ikke-liv på stedet har sat sit præg på det gennem tiden, og når man er stedsopmærksom, finder man tegn på sådant fortidigt liv. Man forestiller sig stedet til andre tider, og stedet kan på denne måde gøre fortiden konkret og mere tilgængelig for os.

Med disse eksempler på, hvad stedsopmærksomhed kan være, har jeg forsøgt at vise, hvordan stedet i en fænomenologisk optik "ikke bare (er) en ting i verden, men også en måde å forstå denne verdenen på" (Slottemo, 2020, s. 205). Man kunne tilføje '...i samspil med litteraturen', for steder og litteratur er i et særligt forhold til hinanden. Men hvad betyder stedsopmærksomheden for litteraturlæsningen, og hvordan kan litteraturen gøre os stedsopmærksomme?

Stedet og litteraturen

Litteratur kan vække vores opmærksomhed på steder. Og stedsopmærksomheden kan føje en særlig dimension til litteraturlæsningen. For litteraturen såvel som for mennesket er stedet et uomgængeligt grundvilkår. Litteraturen interesserer sig for menneskelivets grundvilkår. Den graver i dem. Den afprøver og beskriver dem i fiktive narrativer; den eksperimenterer med mulige virkeligheder, og den rejser på denne måde nogle af menneskelivets store spørgsmål. Som menneskeligt grundvilkår er stedet også fundamentalt for litteraturen. Litteraturen er derfor et særligt godt medie for forskellige former for refleksioner over vores omgang med steder. Litterære plots udspiller sig på steder, fortællerstemmer beskriver steder, værker udspringer af steder, og litteraturen og stederne interagerer konfigurativt-refigurativt med hinanden, idet tekster på samme tid efterligner virkelighedens steder og "skaber" dem ved at præge vores opfattelse af dem. Topografisk litteraturvidenskab interesserer sig for sådanne evindelige og gensidige mimetiske og kreative udvekslinger mellem tekster og steder.

” Litteratur kan vække vores opmærksomhed på steder. Og stedsopmærksomheden kan føje en særlig dimension til litteraturlæsningen.

Stedbaseret læsning som litteraturpædagogisk metode

Stedbaseret læsning er en udeskolebaseret litteraturpædagogisk metode, som er udviklet og beskrevet af Eggensen (2016; in press, 2022; submitted, 2022) og rettet mod grundskolens ældste elever. Med teoretisk udgangspunkt i stedsfilosofi og topografisk litteraturvidenskab ser stedbaseret læsning litteraturlæseren som en, der i sin omgang med teksten på flere måder forstår og reflekterer over sig selv i relation til sine omgivelser. Som læser står man i verden. Man er i verden, man erfarer den og reflekterer over den. Og man sætter tekst, jeg og verden i spil med hinanden.

” Med teoretisk udgangspunkt i stedsfilosofi og topografisk litteraturvidenskab ser stedbaseret læsning litteraturlæseren som en, der i sin omgang med teksten på flere måder forstår og reflekterer over sig selv i relation til sine omgivelser.

At undervise med stedbaseret læsning vil i praksis sige, at dansklæreren lægger dele af sin litteraturundervisning ud på steder i skolens nærområde for der med en dobbeltrettet opmærksomhed (Eggensen & Barfod, 2020) på tekst-sted at læse litteraturen stedbaseret og at erfare og reflektere over stederne tekstbaseret. Steder forstås her bredt. Det kan fx være byrum, landskaber, forfatterhjem, rådhus, skovkanter, landevejskroer, kirkegårde, forsamlingshuse og tøjforretninger. Det samme gælder den litterære tekst, som kan være alt fra romaner, noveller, digte, drama; ældre, nyere, dansk eller udenlandsk og med større eller mindre fiktionsgrad.

Gennem litteratursamtaler og undervisningsaktiviteter på og om stedet initieret og stilladsret af læreren inddrages stedet i elevernes arbejde med tekstforståelse og -fortolkning. Eleverne kan således lære om litteraturen og verden både på stedet og af stedet og af at drøfte forbindelser mellem tekst og sted.

Litteratursamtalen kan foregå i fire faser¹:

1. Ankomst til og umiddelbar sansning af stedet. *Hvad er her? Hvad ser I?*
2. En mere reflekteret sansning. *Hvad er det her mon for et sted? Hvad har her mon været før?*
3. Tekstlæsning, hvor muligheden for at finde eller skabe forbindelser mellem tekst og sted afsøges og drøftes. *Hvad har teksten og stedet med hinanden at gøre?*
4. Vidensøgning om stedet og teksten med henblik på at finde flere og andre svar på nogle af de spørgsmål, der måtte have rejst sig i fase I-III.

(Eggensen, 2016, s. 204)

Hvad som helst hvor som helst? Fire typer tekst-sted-forbindelser i undervisningen

Men hvad er det for en tekst-sted-forbindelse, litteratursamtalen kan dreje sig om? Teksten kan fx sættes i forbindelse med steder og lokaliteter, som har inspireret forfatteren, med steder, hvor teksten foregår eller måske kunne foregå, eller hvor den under ingen omstændigheder kunne foregå. Teksten kan også sættes i forbindelse med steder, hvor den bliver eller er blevet læst, sunget eller performet, eller med stedet, hvor den er blevet skrevet. Teksten kan i undervisningen sættes i forbindelse med et hvilket som helst sted, som kan understøtte en forståelse og fortolkning af den, eller som kan understøtte elevens erkendelse og deres læring om litteratur, kultur og verden.

1 Se Eggensen (2016; submitted, 2022) for en uddybning af faserne.

Litteraturunderviseren må nøje udvælge en tekst og et sted ud fra sin undervisnings formål og læringsmål.

I det følgende gives eksempler på fire (ufuldstændige og overlappende) typer tekst-sted-forbindelser, som kan bringes i spil i undervisningen, nemlig geografiske, generiske, tematiske og biografiske forbindelser.

Geografiske forbindelser

Den mest nærliggende idé er nok at praktisere læsningen og litteratursamtalen på netop den geografiske lokalitet, hvor teksten foregår, dvs. hvor handlingen udspilles, karaktererne agerer, og fortælleren løbende fæstner sit blik i landskabet. Undersøg fx, hvordan Vangede repræsenteres i Dan Turèlls *Vangede Billeder* (Turèll, 1975) ved at tage hen til et sted i Vangede. Ligner det litterære Vangede det virkelige? Eller læs Jeppe Aakjærs digt "Bondevise" (Aakjær, 1906) på hans gamle gård, Jenle, i Salling² for sammen at overveje, om man bedst kan læse digtet som fiktion eller som faktatekst. Eller tag Amalie Laulund Trudsøs kortprosatekst "Assistens Kirkegård" (Trudsø, 2013) med hen på Assistens Kirkegård i København for at undersøge, hvad det kan betyde, at den foregår netop her.

Arbejdet med en sådan geografisk setting-forbindelse mellem læsested og tekst kan godt udfordres lidt mere, ved at man læser en tekst på et sted, som bare på en eller anden måde udgør, ligner, slet ikke ligner, eller som blot kan sammenlignes med tekstens egen setting. Den centrale scene i Maupassants gysernovelle "Var det en drøm?" (1887) udspiller sig på en parisisk kirkegård, måske Cimetière du Montparnasse, hvor der sker noget, der får hovedpersonen til at se noget anderledes på kvinden, han elsker. At læse den på Nordre Kirkegård i Aarhus kan føje nogle nye dimensioner både til novellen og til kirkegården i Aarhus. Den franske teksts forholdsvis eksotiske, ældre og anderledes univers spejles i det lokale, og som læser kan man her bringe sine egne indtryk på, oplevelser med og opfattelser af kirkegårde(n) i spil i arbejdet med teksten³.

” Arbejdet med en sådan geografisk setting-forbindelse mellem læsested og tekst kan godt udfordres lidt mere.

H. C. Andersens "Klokken" (1845) begynder i en unavngiven by og spreder sin fortælling fra bymidten til byens udkant, videre til en eng i skovkanten og ind i den mørke skov. Dybt derinde slutter fortællingen med en romantisk-religiøs, transcendental, epifanisk oplevelse af altings samhörighed på en klippetop under stjernehimlen. I modsætning til *Vangede Billeder*, "Bondevise" og "Assistens Kirkegård" repræsenterer "Klokken" ikke nogen bestemte 'virkelige' geografiske lokaliteter. Alligevel kan man godt finde læsesteder i skolens nærområde, som ligner, og som kan træde i forbindelse med denne setting, hvis skolen ligger i en mindre by omgivet af skov og marker. På en gåtur kan man lave et læsestop på hvert sted og læse og diskutere fortællingen sammen bid for bid.

2 Læs om forløbet i Eggensen, D. (2013). Aakjærs steder og tekster. *Aakjærselskabets Nyhedsbrev nr. 27*, 4-19. <https://issuu.com/forlagetjenle/docs/27-ni/5>

3 Læs om forløbet i Eggensen, D. (2014). Af sted er du kommet: Novellelæsning på Nordre Kirkegård i Aarhus. *Dansklærerforeningens Fællesskrift*, [3], 1-6. https://udeskole.nu/wp-content/uploads/faellesskrift_2014_dorte_eeggensen_af_sted_er_du_kommet.pdf

Generiske forbindelser

Visse litterære genrer er bestemt af deres setting. Dette kan fx siges om spøgelseshistorier som Maupassants, som foregår på en kirkegård om natten. Og om britisk *graveyard poetry* fra det 18. århundrede såvel som om tykke præromantiske gotiske romaner, hvis skrækkelige dramaer typisk udspiller sig i gamle middelalderborge med mørke gange og dybe kældre og med indespærrede jomfruer. I Danmark har vi ca. 1.000 voldsteder, som er steder, hvor der engang har stået middelalderborge, og hvor man stadig kan finde spor af mure, kældre og voldgrav, og hvor man kan arbejde med nogle af middelalderlitteraturens genrer⁴.

” Visse litterære genrer er bestemt af deres setting. Dette kan fx siges om spøgelseshistorier som Maupassants, som foregår på en kirkegård om natten.

I eksemplerne ovenfor vikler generiske og geografiske forbindelser sig lidt sammen. Generiske tekst-sted-forbindelser kan også have at gøre med steder, hvor teksten er opstået eller er blevet anvendt, fx performet, og hvor stedet kan siges at have præget tekstens form. Visse litterære genrer bærer tydelige præg af at være opstået og formet af de steder, hvor de er blevet fortalt, sunget, læst eller hørt. Folkeviser og folkeeventyr og andre middelalderlige mundtlige genrer kan læses på markedspladser, på kirkepladser eller måske på landevejskroer, som var travle steder i middelalderen, hvor folk mødtes, og hvor der formentlig blev fortalt røverhistorier. Man kan forestille sig, hvordan de folkelige eventyr blev fortalt på en landevejskro af en tandløs kromutter, hvis lydøre gæster rejste videre til andre kroer den næste dag, hvor de genfortalte dem til de andre gæster, som rejste videre til andre kroer den næste dag, hvor de genfortalte dem etc. Folkeeventyrgenren slog på denne måde rødder i steder, og netop denne topografiske oprindelse har gjort den til den dynamiske, enkle, mundtlige fortælleform, som den er – altid præget af den aktuelle fortæller, hans intentioner, stemme, dialekt og formåen, og af det sted, hvor den fortælles.

Tematiske forbindelser

Tekst-sted-forbindelsen kan også være en mere tematisk relation. Tusind år gamle vikingesagn, fx som de er genfortalt af Ottesen (2017), hvori fredløshed og æresdrab er udbredte konsekvenser af lovovertrædelser, kan læses på tidligere galgebakker, foran et domhus eller på politistationen for dér at sætte teksten i forbindelse med tiderne både før, under og efter udviklingen af det moderne retssamfund. Eller selvbiografier og litterære memoirer som fx Dy Plambecks *Buresø-fortællinger* (2005) hhv. *Drømmehøjen* (2008) kan læses på steder og lokaliteter, som har været betydningsfulde for elevernes eget livsforløb fra barndommen til nu.

Biografiske forbindelser

Forfatteres fødested, barndomshjem, hjemstavn, rejsemål eller favoritbar kan være relevante steder at læse deres værker. Man kan læse Blixen-tekster på Rungstedlund, Aakjær-tekster på Jenle eller H. C. Andersen-tekster på diverse danske herregårde, som han har besøgt, og dér drøfte med eleverne, hvad det evt. betyder for teksten og for vores læsning af den, at forfatteren har opholdt sig her, og at vi nu sidder her og læser den. Denne kategori kommer nok især i spil, hvis man læser

4 Læs om et undervisningsforløb om Blichers digt "Bjørnkjærs Ruiner" i Eggensen, D., & Christensen, B. (2013). Stedbaseret læsning af St. St. Blichers digt "Bjørnkjærs Ruiner" (1847). Undervisningsforløb til de ældste klasser. https://udeskole.nu/wp-content/uploads/stedbaseret_laesning_bjoernkjaers_ruiner_uv_forloeb.pdf

lokal hjemstavns litteratur, men den kan også udfordres af, at forfattere gerne rejser og flytter sig fra sted til sted og skriver breve.

Med disse fire typer af sted-tekst-forbindelser har jeg forsøgt at pege på stedbaseret læsning ikke blot som en metode til at læse litterære tekster på de steder, hvor de foregår. Et topografisk afsæt for litteraturundervisningen kan danne rammer for opdagelsen af uendeligt mange forbindelser mellem tekster og steder og for uendeligt mange af menneskelivets facetter. Langt flere end beskrevet her.

Referencer

- Aakjær, J. (1906). Bondevise. I: *Rugens Sange*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Andersen, H. C. (1845). Klokken. I: Mortensen, K. P. (red.) (2003-2007), *H. C. Andersens samlede værker 1-18*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Gyldendal.
- Blicher, S. S. (1847). Bjørnkjærs Ruiner. I: *Digte, Første Deel*. C. A. Reitzel.
- Casey, E. S. (1993/2009). *Getting back into place. Toward a renewed understanding of the place-world*. Indiana University Press.
- Eggensen, D. V. (2016). Af sted med jer! Stedbaseret læsning som litteraturpædagogisk metode. In: Bock, K., Bonderup, H., Christensen, M. V., Gottsche, N. B., Ryden, M.-M., Svendsen, H. B. & Tetler, S. (red.), *Genrepædagogik og andre nye veje i læse- og skriveundervisningen*. Hans Reitzels Forlag.
- Eggensen, D. V., & Barfod, K. (2020). På det store hav. Stedbaseret litteraturlæsning på Strandingsmuseum St. George. *Nordic Journal of Literacy Research*, 6(2). <https://doi.org/10.23865/njlr.v6.2277>
- Eggensen, D. V. (in press, 2022). Noget andet i stedet. Elevers oplevelse af stedbaseret læsning. *Acta Didactica*.
- Eggensen, D. V. (submitted, 2022). Place-based reading. A model for literature teaching outside the classroom. *L1-Educational Studies in Language and Literature*.
- Greve, A. (2008). Stedets tider. I: Syversen, E.-M., & Vestad, G. (red.), *Stedet i litteraturen*. Oplandske Bokforlag.
- Gruenewald, D. A. (2003). The Best of Both Worlds: A Critical Pedagogy of Place. *Educational Researcher*, 32(4), 3-12.
- Lefebvre, H. (1974). *La production de l'espace*. Éditions Anthropos.
- Maupassant, G. d. (1887). Var det en drøm? I: Eggensen, D. V. (2011). *Fuld Forvandling. Fiktionslæsning i overbygningen*. Systime.
- Mønster, L. (2009). At finde sted. En introduktion til stedbegrebet og dets litterære potentiale. *EDDA*, 4, 357-37.
- Ottesen, J. (2017). *Vikingsagn: de 20 allerbedste fortællinger fra Danmarks oldtid*. People's Press.

Plambeck, D., & Jensen, H. V. (2008). *Drømmehøjen*. Dansk lærerforening.

Plambeck, D. (2013). *Buresø-fortællinger*. Gyldendal.

Ringgaard, D. (2010). *Stedssans*. Aarhus Universitetsforlag.

Slottemo, H. G. (2020). Å kaste seg ut på dypt vann: noen tanker om svømming i academia. I: Wiig, M., & Alsvik, O. (red.), *Sted, fiksjon og historie. Hvordan former litteratur steder – og hvordan former steder litteratur?* Nasjonalbiblioteket Oslo.

Trudsø, A. L. (2013). Assistens Kirkegård. I: *Koordinater*. Rosinante.

Turèll, D. (1975/2018). *Vangede Billeder* (gensat og monteret efter førsteudgaven). Gyldendal.

Om forfatteren

Dorte Vang Eggensen er mag.art. i litteraturvidenskab og lektor i dansk på Læreruddannelsen i Aarhus, VIA UC. I hendes igangværende ph.d.-projekt om stedbaseret læsning er metoden blevet empirisk afprøvet i en udskolingsklasse regelmæssigt hen over et skoleår med henblik på at afsøge og beskrive metodens potentialer. Afprøvningen er sket i tæt samarbejde med klassens to danskere, og projektet er tilknyttet DPU, Aarhus Universitet. Projektet er støttet af Danmarks Frie Forskningsfond.

Ny faglitteratur til dig

Mundtlig retorik
i danskfaget
af Peter Fregerslev

Digitale læringsrum
af Christian Dalsgaard
og Thomas Ryberg

👁 Læs mere på samfundslitteratur.dk

**Samfunds
litteratur**